

ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ УКРАЇНСЬКОГО ХІРОПТЕРОЛОГІЧНОГО ЦЕНТРУ

Ігор Загороднюк¹, Василь Покин'єчерда² та Володимир Домашлінець³

¹ Інститут зоології ім. Івана Шмальгаузена НАН України (Київ),

² Карпатський біосферний заповідник (Рахів),

³ Міністерство охорони навколишнього середовища та ядерної безпеки України (Київ)

Zagorodniuk I., Pokynchereda V., Domashlinets V. Activity and additional materials of the Ukrainian chiropterological centre. Brief communication about the creation of UCC and directions of our activity, initiatives in field investigations and training of new specialists, organization of the round tables in frameworks of the Annual Theriological school-seminar. Reviews and information materials prepared for the EUROBATS and Ministry of environment of Ukraine during 1996–1998 are presented, among them the reviews of the levels of abundance and protected categories of bats, bat migrations, bat ringing, etc.

Передісторія

У лютому 1995 року кілька груп териологів з Ужгорода, Рахова, Львова та Києва зустрілись під час обліків зимових скупчень кажанів в одному з найбільших зимовищ – печерній системі "Дружба". Активна спільна праця у ті морозні дні на лоні тотального замороження науки в оточуючому нас науковому середовищі вилілась у формування двох неформальних ініціатив – спелеобіологічної та хіроптерологічної асоціацій. Обидві включали активних членів Териологічної школи, і на цій основі було домовлено про створення групи "Український хіроптерологічний центр", діяльність якої і полягала б у розгортанні хіроптерологічних ініціатив, проведенні польових навчань та круглих столів в рамках Териологічної та Спелеобіологічної шкіл.

На цей час діяльність усіх наукових академічних товариств та відповідних великих всесоюзних і республіканських нарад та з'їздів була фактично зупинена. Натомість почали створюватись і діяти перші робочі групи і школи, які (на кшталт західних "воркшопів" та "нетворків") об'єднали зусилля "вузьких" фахівців відповідного профілю у вирішенні нагальних питань, одним з найголовніших серед яких стала проблема наукового забуття, необхідність збереження свого соціуму, обміну досвідом, спілкування, тощо.

Окрім цього, перед усіма нами постала проблема узгодження досліджень з дослідженнями європейських колег, обміну досвідом у таких різноманітних галузях фахової діяльності, як обліки кажанів з використанням ультразвукових детекторів та порівняння їх результатів з обліками у зимовищах, критерії визначення охоронних категорій та узгодження національних і міжнародних червоних списків, розробка національних програм щодо вивчення і збереження видів (Action plan) та законодавча підтримка цієї діяльності, підготовка визначників та популяризація знань¹.

Ініціативи УХЦ

За три роки своєї діяльності ініціативна група УХЦ:

- об'єднала фахівців-зоологів, що є активними учасниками усіх щорічних териологічних та спелеобіологічних шкіл,
- налагодила робочі стосунки з EUROBATS (Бонн), Центром хіроптерологічної інформації (Краків), Мінекобезпеки України (Київ), Групою охорони кажанів (Словаччина),
- організувала щорічні моніторингові дослідження печерних систем Карпатського регіону та стала активним членом робочої групи з проблеми "Кажани Карпатського регіону",
- спільно з польськими колегами організувала детекторні навчання на базі Карпатського заповідника (1996) та детекторні обліки кажанів у Закарпатті (1996), Прикарпатті (1997) та Києві (1997–1998);

¹ Результати деяких з цих доробків наводяться у цьому звіті або у подальших розділах збірки у вигляді окремих повідомлень, де що опубліковано раніше (Labocha et al., 1997; Покин'єчерда 1997; Покин'єчерда, Покин'єчерда 1998; Покин'єчердата ін., 1998; Загороднюк та ін., 1997; 1998; Zagorodniuk, 1998a-b та багато інших; див. також цю збірку).

- прийняла активну участь у проведенні Першої (1997) та Другої (1998) Європейської ночі кажанів,
- організувала Круглий стіл з питань вивчення кажанів в рамках 3-ї (Ніжинської), 4-ї (Поліської) та 5-ї (Зміївської) теріологічних шкіл,
- активізувала студентську молодь на підготовку курсових проєктів (Міжнародний Соломонів університет) та організувала конкурс студентських та аспірантських праць з проблем вивчення кажанів,
- ініціювала відкриття цільової аспірантури при НАНУ з проблем охорони печерних угруповань кажанів,
- підготувала визначники для діагностики кажанів за екстер'єрними і краніальними ознаками, які згідно з рішенням 2 сесії "EUROBATS", взято за основу для підготовки європейського визначника.

Черговим етапом нашої праці стала підготовка цієї збірки, від підготовки перших інформаційних листів та формування концепції і першої версії змісту до її реєстрації та видання.

Сезонні міграції кажанів на території України

Огляд-довідка, підготовлена УХЦ на запит Управління біоресурсів Мінекобезпеки України (Загороднюк, Покин'ючерда, липень 1997) та доопрацьована зі скороченнями у травні 1998 р. спеціально для цієї збірки.

Через територію України проходять міграційні шляхи усіх перелітних видів кажанів Східної Європи загалом. Виразною осілістю виділяються лише місцеві популяції Криму та Закарпаття, більшість населення кажанів інших регіонів характеризується виразною міграційною активністю. В основі огляду – інформація, накопичена нами та наявна у статті Б. Попова (1941) та зведенні В. Абеленцева з Б. Поповим (1956), В. Абеленцева та ін. (1968–1970). Описи подано у систематичному порядку.

Підковоноси (*Phinolophus*). Два відносно рідкісні види, осідлі *Rhinolophus hipposideros* – малочисельний осідлий вид, здійснює локальні міграції до місць зимівлі (печер та ін.). *Rhinolophus ferrumequinum* – чисельність менша, з роками скорочується осідлий, здійснює локальні міграції до зимовищ.

Довгокрильці (*Miniopterus*). Єдиний рідкісний вид – *Miniopterus shreibersi* – колись чисельний вид, що зник фактично у нас на очах; перелітний, частково осідлий, на зимівлі залишається до 10–20 % літнього населення.

Нічниця велика (*Myotis s. str.*). Два відносно численні види. *Myotis blythi* та *Myotis myotis* – звичайні перелітні, частково осідлі види. Частина популяцій з Українських Карпат мігрує на зиму за межі України.

Нічниця мала (*Myotis (Leuconoe s. l.)*). Найбагатша за видовим складом група. *Myotis bechsteini* – дуже рідкісний вид України та Східних Карпат; осідлий, здійснює локальні міграції до місць зимівлі (печер та ін.). *Myotis nattereri* – дуже рідкісний осідлий вид, відомий в основному на зимівлі у печерах. *Myotis dasycneme* – надзвичайно рідкісний перелітний, ймовірно, частково осідлий вид. *Myotis daubentoni* – звичайний, ймовірно, осідлий вид, здійснює локальні міграції до місць зимівлі (печер та ін.); ймовірно, частина популяції мігрує на зиму за межі України. *Myotis mystacinus* – малочисельний перелітний вид, в Українських Карпатах, ймовірно, осідлий (відомий на зимівлі в підземних сховищах). *Myotis emarginatus* – рідкісний осідлий вид, здійснює локальні міграції до місць зимівлі (печер та ін.).

Вухані (*Plecotus*). Обидва види цього роду є осідлими, характерні локальні міграції у пошуках інших місць зимівлі впродовж зими. *Plecotus auritus* – малочисельний осідлий вид, здійснює локальні міграції до місць зимівлі, ймовірно, частина популяцій з північних областей України мігрує на зимівлі на південь. *Plecotus austriacus* – малочисельний осідлий вид, здійснює локальні міграції до місць зимівлі у Закарпатті – осідлий вид, відомий на зимівлі з підземних порожнин.

Широковухи (*Barbastella*). Представлений єдиним осідлим видом *Barbastella barbastellus* – осідлий вид, здійснює локальні міграції до місць зимівлі (печер та ін.); впродовж зими здійснює локальні міграції у пошуках інших місць зимівлі.

Вечірниця (*Nyctalus*). У фауні України – три види, для всіх характерна зимівля більшої частини популяції за межами України. *Nyctalus leisleri* – надзвичайно рідкісний типовий перелітний вид, ймовірно, незначна частина популяції зимує у надземних сховищах (переважно дупла дерев) на півдні України; переважна більшість особин мігрує за межі України. *Nyctalus noctula* – звичайний типовий перелітний вид; переважна частина популяції мігрує на зимівлю за межі України, в Закарпатті і, ймовірно, у інших південних областях України – осідлий. *Nyctalus lasiopterus* – рідкісний типовий перелітний вид, зимівлі у межах України не відомі, хоча ймовірно зимує виключно у надземних сховищах.

Нетопірі (*Pipistrellus*). Представлений чотирма видами, два з яких представлені маргінальними популяціями і включені до ЧКУ; ймовірно, всі види є перелітними. *Pipistrellus pipistrellus* – рідкісний перелітний вид; переважно зимує за

межами України; в Україні на зимівлі відомий у Закарпатті, ймовірна зимівля у Криму; на території України відомі знахідки на зимівлі у надземних сховищах, хоча відома зимівля цього виду у підземних порожнинах (Словаччина). *Pipistrellus nathusii* – рідкісний перелітний вид; переважно зимує за межами України; в Україні на зимівлі відомий тільки у Закарпатті, зимує у надземних сховищах. *Pipistrellus kuhli* – рідкісний південний вид, інформація щодо міграційної активності відсутня. *Pipistrellus savii* – надзвичайно рідкісний вид, інформація щодо міграційної активності відсутня, поодинокі знахідки в Україні відносяться до північної межі видового ареалу.

Кажани (*Eptesicus*). Рід представлений двома осідлими видами. *Eptesicus serotinus* – чисельний осідлий вид, здійснює локальні міграції до місць зимівлі (надземні сховища, рідше підземні); впродовж зими здійснює локальні міграції у пошуках інших місць зимівлі. *Eptesicus nilsoni* – рідкісний осідлий вид, здійснює локальні міграції до місць зимівлі (печер тощо); гірська частина популяції у Карпатах взимку мігрує на рівнину, зокрема за межі України (у підземних сховищах Український Карпат взимку не виявлений).

Лилики (*Vespertilio*). Представлений єдиним видом. *Vespertilio murinus* – рідкісний перелітний вид; ймовірно, в Українських Карпатах частково осідлий; відома єдина знахідка на зимівлі у межах України (гірська частина Закарпаття).

Кільцювання кажанів в Україні

Довідка, представлена у відповідь на запит "Eurobats", подається в оригінальному вигляді.

До цього варто додати, що головні підсумки кільцювання кажанів в Україні впродовж 1939–1967 рр. узагальнено у зведенні В. Абеленцева зі співавт. (1968–1970), результати аналізу кільцювання у Карпатському заповіднику, організованого та проведеного Я. Довганичем на початку 80-х, викладено у цій збірці (Покин'ячереда, Довганич); наслідки кільцювання кажанів у Криму, опис чого анонсований А. Волохом у проекті цієї збірки, але так і не опубліковані; врешті, львів'яни планують розгортати нову серію заходів щодо кільцювання кажанів (див. повідомлення І. Дикого з колегами).

Bat ringing in Ukraine [15.12.97; Zagorodniuk, Pokynchereda]:

Ringings of bats on territory of Ukraine were conducted during 1960–1985 years by separate researchers, without any centralized program. The ringings were carried out only using bird rings on bat forearm. The long-term experience testifies the negative influence of such approach on bats, up to their ruin. It was the main reason of the ending of the bat ringing in Ukraine.

The last ringing was carried out in the Carpathian Reserve in 1982–1985 years during bat wintering in caves. Since then, another attempts of bat ringing in Ukraine, as far as we know, were not carrying out.

We consider the ringing as one of main methods of study of bat population dynamics. In this connection we are interested in the resumption of the ringing on the basis of modern sparing techniques. We see a main directions in the cooperation with the European Center as (1) the coordination of such researches, and (2) development of a network of bat ringing in Ukraine.

We have some experience, desire and manpower. However, the most important and effective help from the Center could consist of the technical and information help, first of all the purchase of rings, most important speleo-equipment, elementary bat detectors and nets, organization of expeditions.

Порівняльна таблиця численності кажанів в Україні

Інформація "Comparative table of bat abundance in Ukraine" підготовлена для секретаріату EUROBATS (to Eric Blencowe; 6.02.98) з метою включення цих даних у нову версію зведеної таблиці стану популяцій та тенденцій зміни чисельності кажанів у країнах Європи. Такі дані узагальнено у наступній таблиці. Умовні позначення у таблиці:

Стовпчик "Status in RDBU" – охоронні категорії видів згідно з ЧКУ (1994) та пропонувані ("new") згідно з нашими оцінками історичних змін чисельності (за: Загороднюк, Ткач, 1996). Стовпчик "Eurobats review" – статус згідно з попереднім оглядом EUROBATS ("old") та нашими пропозиціями ("new"). Очевидно, що для більшості видів дати об'єктивні оцінки стану та динаміки чисельності неможливо

Таблиця 1. Історичні зміни чисельності кажанів на території України (за даними зі: Загороднюк, Ткач, 1996) та формалізовані оцінки цих змін за схемою "Eurobats"

Рід та вид	Сума	1900	1940	1960	Status in	EUROBATS	
	екз.	1939	1959	1979	RDBU	old	new
<i>Myotis nattereri</i>	1	0,0	0,2	0,0	3	o	?
<i>Myotis dasycneme</i>	1	0,0	0,2	0,0	3	–	?
<i>Myotis bechsteini</i>	2	0,0	0,2	0,5	3	o?	?
<i>Pipistrellus savii</i>	2	0,0	0,2	0,5	3	?	?
<i>Pipistrellus kuhli</i>	3	0,0	0,0	1,4	3	o	?
<i>Plecotus austriacus</i>	4	0,3	0,5	0,0	–	o	o?
<i>Eptesicus nilssoni</i>	4	0,3	0,2	0,9	–	–	–?
<i>Nyctalus lasiopterus</i>	5	0,9	0,3	0,0	3	–	?
<i>Myotis emarginatus</i>	15	3,8	0,5	0,0	3	o?	?
<i>Nyctalus leisleri</i>	18	4,7	0,3	0,5	3	–	?
<i>Myotis mystacinus*</i>	20	3,8	0,4	2,8	–	o?	o?
<i>Barbastella barbastellus</i>	25	0,0	2,8	3,7	3	–	o?
<i>Myotis daubentoni</i>	31	1,6	2,0	6,5	–	o?	o
<i>Vespertilio murinus</i>	27	6,3	1,0	0,5	–	o	o
<i>Plecotus auritus</i>	37	1,6	2,6	7,5	–	o	o?
<i>Pipistrellus nathusii</i>	44	1,9	5,3	2,8	–	o	o?
<i>Rhinolophus hipposideros</i>	55	1,9	4,1	11,2	2	–	o/+
<i>Myotis myotis</i>	59	0,0	6,1	10,3	–	o	+
<i>Pipistrellus pipistrellus</i>	62	5,0	5,8	5,1	–	o	o
<i>Eptesicus serotinus</i>	91	6,9	6,5	14,0	–	–	o
<i>Miniopterus schreibersi</i>	95	2,8	10,3	11,2	2	–	=
<i>Myotis blythi</i>	170	12,8	18,5	7,9	–	+	+
<i>Rhinolophus ferrumequinum</i>	171	32,8	9,3	4,7	2	–	o
<i>Nyctalus noctula</i>	196	12,8	22,8	7,9	–	–	o

Примітка: * вкл. один колекційний екз. "*Myotis ikonnikovi*" з Закарпаття (див.: Zagorodniuk, 1998c)

Література

1. *Абеленцев В.И., Колушев И.И., Крочко Ю.И., Татаринев К.А.* Итоги кольцевания рукокрылых в Украинской ССР за 1939–1967 гг. Сообщ 1 // Вестн. зоологии – 1968, N 6. – С. 59–64. Сообщ 2 // Вестн. зоологии – 1969. – N 2. – С. 20–24. Сообщ 3 // Вестн. зоологии – 1970. – N 1. – С. 61–65.
2. *Абеленцев В.И., Попов Б.М.* Ряд рукокрылі або кажани – Chiroptera / Фауна України – Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. – том 1: Ссавці, вип. 1. – С. 229–446.
3. *Дикий І., Сребродольська Є., Баишта Т.* Хіроптерологічні дослідження Львівщини: минуле і сучасне // Київ, 1998. – ця збірка
4. *Домашлінець В.* Міжнародно-правові аспекти охорони кажанів // Київ, 1998. – ця збірка
5. *Загороднюк І.* Детекторні юбліки кажанів у Києві 1997–1998 років // Київ, 1998. – ця збірка
6. *Загороднюк І., Жила С., Киселюк О.* Національна теріологічна школа-семинар «Ссавці у Червоній книзі» // Вестник зоології – 1998. – 32, № 5. – (in press).
7. *Загороднюк І., Покин'череда В., Киселюк О., Довганич Я.* Теріофауна Карпатського біосферного заповідника - Київ: Ін-т зоол. НАНУ, 1997. - 60с. (Дод. 5 до "Вестн. зоології").
8. *Загороднюк І., Ткач В.* Сучасний стан фауни та історичні зміни чисельності кажанів (Chiroptera) на території України // Доповіді НАН України – 1996. – N 5. – С. 136–142.
9. *Покин'череда В. Ф.* Польовий визначник кажанів України – Рахів: вид-во Карпатськ зап-ка, 1997. – 22с.
10. *Покин'череда В., Загороднюк І., Постава Т., Лабоха М., Таран В.* Нічниця довговуха (*Myotis bechsteini*) та кажан північний (*Eptesicus nilssoni*) в Українських Карпатах // Вестн. зоології – 1998, '6. – (in press).
11. *Покин'череда В., Довганич Я.* Кільцювання рукокрилих в Карпатському заповіднику // Київ, 1998. – ця збірка
12. *Покин'череда В. Ф., Покин'череда В. В.* Видовий склад та чисельність рукокрилих на зимівлі в окремих підземних порожнинах Карпатського біосферного заповідника // Міжнародні аспекти вивчення та охорони біорізноманіття Карпат: Мат-ли міжнародної наук-практ. конф., присвяч. 550-річчю м. Рахова, 25–27 вересня 1997 р. – Рахів, 1997. – С. 154–157.
13. *Попов Б. М.* О сезонных миграциях летучих мышей // Природа – Москва 1941. – № 2. – С. 87–90.
14. *Labocha M., Pokynchereda V., Postawa T., Zagorodniuk I.* Results of summer investigations of bats in the Carpathian biosphere reserve // Proc. 1st Intern. Conf. on the Carpathian bats- Krakow, 1997. – (in press).
15. *Zagorodniuk I.* Bats in the Lviv Natural History Museum: description and comparative analysis of the collection // Наук. зап. Львів. природознавч. муз. НАН України – 1998а. – 14. – (in press).
16. *Zagorodniuk I. V.* Taxonomy, biogeography and abundance of the Horseshoe bats (*Rhinophidae*, Mammalia) from the Eastern Europe // Acta zoologica. – 1998b, 41. – (in press).
17. *Zagorodniuk I. V.* Whiskered bats (*Myotis ex gr. mystacinus*) in Ukraine // Bats of the Carpathian region: Proc. 2nd Intern. Conf. – 1998c. – (in press).